

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1953

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

26e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

HET HUIS CLARENBURCH TE UTRECHT.

Een aanvulling.

Nadat mijn artikel over de geschiedenis van het huis Clarenburch in het jaarboekje 1952 verschenen was, vond ik bij toeval nog een notariële acte, die ik daar zeker zou hebben vermeld, als ik ze tijdens de bewerking van bedoeld artikel gekend had. Deze aanvulling meen ik thans in ons maandblad te moeten publiceren.

Toen het huis Clarenburch, waarschijnlijk in 1640 of 1647, tot schuilkerk werd ingericht, moest de eigendom op naam van een particulier worden gesteld, omdat de nieuwe (R.K.) parochie als zijnde een verboden organisatie niet als eigenares kon optreden. Jor. Adriaen Ram, die het huis in 1640 had gekocht, ontdeed zich in 1647 er van ten gunste van Mr. Arnold Schade. De Overheid heeft zich hieraan verder weinig gelegen laten liggen: nog in 1687 stond het huis in het manuaal van het huisgeld op zijn naam, gelijk Muller in zijn Oude huizen mededeelt. Haar was het kennelijk voldoende, als het huisgeld maar betaald werd, en dat zal de pastoor wel hebben gedaan, want in 1674 reeds was Mr. Arnold Schade overleden. Dat er toen een pastoor was, blijkt uit het feit, dat het oudst-bewaarde doopboek met 1665 aanvangt. Wij kunnen aannemen, dat de tijden zo rustig waren geworden, dat het bewaren van een doopboek niet meer compromittant behoefde te zijn.

Hoe het met de formele eigendom van het huis gegaan is, heb ik in mijn verhandeling in het midden moeten laten. Materieel kon natuurlijk de parochie als eigenares worden beschouwd, gelijk zij dit later ook formeel geworden is. Deze formele eigendomsovergang is vermoedelijk nooit officieel vastgelegd, doch de boven bedoelde notariële acte bewijst, dat tijdens de Republiek het naamlozerschap is blijven bestaan. Op 8 November 1773 compareerden voor notaris J. de Clefay te Utrecht Mr. Ernst François Schade van Westrum en zijn zuster Theodora Cornelia Schade van Westrum, weduwe van Mr. Adriaan Wittert, heer van Hoogland, beiden wonende te Utrecht. Zij verklaarden, de enige erfgenamen te zijn van hun in 1735 overleden vader Arnoud Schade van Westrum, heer van Dompelaer. (Dit was niet de koper van 1647, maar diens kleinzoon

uit het huwelijk van Mr. Dirk Anthony Schade van Westrum, overl. 1710, en Cornelia Maria van der Wiel). Na de scheiding van Arnouds nalatenschap waren twee huizen nog onverdeeld gebleven, nl. het ene genaamd Clarenburg met twee huizen ten Zuiden gelegen tussen de straat en de stadswal, en met een vrije uitgang naar het St. Marien kerkhof, het andere omtrent de Schupstoel tussen Clarenburg en de Croontjespoort. Dit tweede huis was dus ten Noorden van Clarenburg gelegen, want op de plaats van de vroegere vrijwoningen in de Croontjespoort is later een school en nu het gebouw van Gemeentewerken geplaatst. De Schupstoel was oorspronkelijk een waltoren aan de tegenwoordige Rijnkade ter hoogte van de Stadsrijschool. In het begin der 17e eeuw werd deze versterking afgebroken en toen kreeg de afdrift van het Vreeburg naar de wal die naam.

Partijen wilden de nog overgebleven goederen verdelen en wel in dezer voege, dat Theodora Cornelia haar aandeel aan haar broeder afstond, terwijl zij tevens verklaarde deswege voldaan te zijn. Van een contraprestatie spreekt de acte niet en naar alle waarschijnlijkheid zal deze er ook wel niet geweest zijn, omdat de gehele handeling slechts een formaliteit was. Tegenover de buitenwacht zou Mr. Ernest Schade voortaan alleen als eigenaar te boek staan.

Er moet natuurlijk een aanleiding voor zijn geweest, dat men deze acte opmaakte. Ik zou die niet aan de zijde van de parochie willen zoeken, al had zij stellig belang er bij, dat deze zaak behoorlijk geregeld werd. Ik acht het echter niet onmogelijk, dat een familieaangelegenheid de stoot tot deze regeling gegeven heeft. Uit het huwelijk van Mr. Adriaan Wittert en zijn tweede echtgenote Theodora Cornelia Schade van Westrum, dat op 12 Augustus 1737 te Utrecht gesloten was, werd een zoon geboren, Adriaan Wittert van Westrum, ged. 's-Gravenhage O.R.K. 25 Januari 1741. Deze zoon vertrok in 1765 naar Frankrijk en vestigde zich te Tain in Dauphiné (bezuiden Lyon), waar hij op 2 Januari 1770 zijn testament maakte. Volgens deze acte was hij toen nog gezond naar lichaam en geest, maar een paar jaren later is hij dermate ziekelijk geworden, dat de familie het beheer zijner goederen aan een curator moest toevertrouwen. Reeds op 10 September 1774 gaf de moeder aan de bekende Dupac de Bellegarde, die toen in het z.g. Fransche huis aan de Mariaplaats woonde en herhaaldelijk naar Frankrijk reisde, volmacht om rekening te doen met lieden, die in Frankrijk goederen van haar zoon hadden beheerd, en verder om „au sujet d'une incapacité survenu à son dit fils" curatoren over persoon en goed van Adriaan Wittert van Westrum te doen aanstellen. Evenzo bepaalde zij in haar testament van 3 April 1775, dat een voor haar zoon bestemd praelegaat zou overgaan op haar dochter Catharina Maria Wittert, echtgenote van Johannes Gerardus Steman, heer van Maarsbergen en Maarn, „zoo onverhoopt den ongelukkigen toestand, waarin (hij) zig thans bevind, continueerde en ZijnEd. tot den dood verstookten bleef van zijn redelijke vermogens". De vrees is

bewaarheid: althans toen de patiënt in 1799 te Tain overleed, duurde het bewind nog voort. Eigenaardig is daarbij overigens wel, dat de nalatenschap onder de erfgenamen ab intestato verdeeld is, zodat òf het testament van 1770 geen effect heeft gesorteerd, òf wel dat men er onkundig van is gebleven. Zou de omstandigheid, dat vreemden als vertegenwoordigers van de zoon bij de dood van Theodora Cornelia — zij overleed in 1782 — bemoeienis met haar nalatenschap zouden hebben, aanleiding zijn geweest om haar toch eigenlijk nominale aandeel in de eigendom van Clarenburch vóór dien te doen verdwijnen? Wij weten het niet, maar ik acht deze oplossing niet uitgesloten.

Met die eigendom had nu in ieder geval alleen Mr. Ernest Schade te maken, doch na zijn overlijden in 1777 hebben zijn kinderen geen regeling op dit stuk meer getroffen. Van veel gewicht was het naam-lenerschap, dat trouwens in zijn nadagen was, dan ook niet meer, al zou het formeel nog tot het einde van de Republiek voortbestaan. Nadat de Nationale Vergadering op 5 Augustus 1796 de scheiding van Kerk en Staat gedecreteerd had, maakte de Staatsregeling van 1798 aan het naam-lenerschap een einde door in art. 5 der Additioneele Bepalingen voor te schrijven: „Alle andere (nl. dan die der voormaals heersende kerk) Kerkelijke Goederen, door vrijwillige gift, erfmaaking, inzameling of aankoop, bij eenig Kerkgenootschap verkregen, worden als het wettig Eigendom der Bezitteren erkend en, als zoodanigen, aan hun verzekerd”. Op grond van deze bepaling heeft de parochie ook formeel de eigendom van het huis Clarenburch verkregen en in die toestand is verder geen verandering meer gekomen.¹⁾

vdV.

¹⁾ De verschillende Utrechtse acten zijn aangetroffen in het protocol van notaris De Clefay, berustend in het Gemeente-archief te Utrecht. De gegevens omtrent Adriaan Wittert van Westrum zijn ontleend aan Wittert van Hoogland, Geschiedenis van het geslacht Wittert.

VERGEET HET MUSEUM NIET!

Op een van de mooie lentedagen in Maart hebben we een kostelijke middag beleefd in de bovenzalen van het Centraal Museum. Het Nicolaïkerkhof op een voorjaarsdag te bekijken vanuit de hooggelegen zalen, is op zichzelf al een genoegen, vooral wanneer van tijd tot tijd het klokkenspel met zijn klanken de lucht vervult.

Bovendien blijft de Nicolaïkerk zelf boeien. Uit die bovenzalen heb je telkens verrassende kijkjes op kerk en torens. Het gebouw van deze zijde te bezien — en vooral ook het anders zo verscholen koor — brengt een mens beslist in ver-rukking. Wij zijn telkens weer naar een venster gegaan om kerk en kerkhof nog eens op te nemen en we hebben daarbij gedacht: gelukkig, er mag dan veel verdwenen zijn in Utrecht (en verdwijnen!), maar dit hoekje is niet aan de sloopwoede prijsgegeven.

Deze troost heeft de bezoeker van de bovenzalen in ons museum overigens wel nodig! Want in die zalen zelf, ziet hij momenteel de restanten opgesteld van huizen, poorten en kerken, die al lang uit het utrechtse stadsbeeld zijn verwijderd.

Wij zien herinneringen aan het vroegere stadhuis, de Wittevrouwenpoort, de Mariakerk..... laten we de reeks maar niet vervolgen met tientallen andere gebouwen op te noemen. Het is nu eenmaal gebeurd en men kan niet blijven treuren om wat verdween. Laten we ons in ieder geval nog verlustigen in de bewaard gebleven fragmenten en daarbij hopen, dat de komende decennia het museum op dit gebied géén nieuwe aanwinsten verschaffen!

In sommige gevallen behoeft de bezoeker ook niet te treuren. Dat het huis Puntenburg verdween — waarvan het museum een schilderij bezit naar de toestand van 1882 — was geen verlies voor de stad, al kan men het betreuren, dat het park bij deze buitenplaats ook vrijwel geheel van de kaart is.

Wanneer wij het model van de „kloostergang” zien, kunnen we ons zelfs verheugen, dat dit bouwwerk wellicht niet ver meer van de ontglazing af is, waardoor het zeker in schoonheid zal winnen.

Vaak komt de gedachte op — bij voorbeeld bij het zien van de gedenksteden der veeartsenijschool en vooral ook bij de (op de binnenplaats ingemetselde) gevelstenen — of het niet mogelijk was, of nog zou zijn, deze voorwerpen in een betere omgeving te bewaren, namelijk door ze weer in gevels aan te brengen.

De bovenzalen van het museum bevatten een menigte andere voorwerpen, die het bekijken waard zijn. De penningcollectie, de herdenkingsborden, de tegels, de kruiken en kannetjes, de stads- en kloosterzegels en natuurlijk de borstbeelden en schilderijen.

Wij komen Beets weer tegen (hoe weinig van zijn utrechtse jaren gaf de Beets-tentoonstelling bij Kunstliefde te zien!) en David van Mollem. Wij zien Evert Cornelis en dominee Niëlius, burgemeester Van Asch van Wyck en architect Kramm. Wij bekijken de uitvaart van mr Cornelis G. Visscher en zien de waardgelders weer afdanken. Daar tussendoor bekijken we op de inktstellen, albums met handteekeningen en vazen, die men vroeger aan jubilarissen placht caudeau te doen en die in elk geval goed zijn voor..... het museum.

Een weinig bont is deze opsomming wel. Maar het is inderdaad een beetje rommelig daar op die bovenzalen. Hetgeen juist de gezelligheid verhoogt.

Deze regels werden geschreven om de aandacht te vestigen op de talrijke herinneringen aan het oude Utrecht, die ons eigen museum bevat. Ieder die het wel meent met zijn stad behoort daar van tijd tot tijd eens rond te dwalen.

Gaarne wijzen wij en passant ook op de lager gelegen zalen, waar sedert kort weer een deel van het stedelijk kunstbezit dat lang in depot was, is opgesteld. De kunstwerken die hier vroeger te zien waren (moderne kunst), zijn naar het museum Maliebaan overgebracht.

Wie de collectie in deze zalen wil zien, moet zijn bezoek niet lang uitstellen, daar de zalen voor de grote zomertentoonstelling ontruimd zullen worden, naar mej. dr M. Elisabeth Houtzager ons verklaarde. Bij een te verwachten reorganisatie in het museum — zo deelde zij ons mede — zullen in de toekomst minder zalen ter beschikking staan voor de gemeentelijke collectie.

de J.

MARIËNHOF TE AMERSFOORT HERSTELD.

Schreef onlangs Amersfoorts burgemeester, de heer H. Molendijk in „Heemschut” over de vele huizen-restauraties in zijn gemeente onder den titel „Het kleine monument” (zie Maandblad Oud-Utrecht, 1952, 62), thans publiceerde hij met gerechvaardigde voldoening in het Heemschut-nummer van Februari 1953

een artikel met foto's over „Een groter monument”, waarmede het in ouden luister herstelde klooster Mariënhof (Kleine Haag 2) bedoeld wordt.

De geschiedenis van het gebouw komt in het kort hier op neer. De Celzusters van St. Ursula uit Amsterdam kochten in 1477, volgens een ander auteur in 1479,

een erf aan het zuidende der stad tusschen den Singel en de stadswal en bouwden daar een eenvoudig klooster. Na zich daar 70 jaren aan de verpleging van pestzieken te hebben gewijd, verkochten zij het gebouw in 1547 aan de fraters van den Birk, volgelingen van Geert Groote (reeds eerder te Amersfoort gevestigd), die den naam van hun huis tusschen Soest en Amersfoort, Hortus Mariae, Mariënhof op het nieuw verworven bezit overbrachten. De zusters vestigden zich bij het gasthuis de Poth achter de Kamp.

De nieuwe bewoners hebben nog geen halve eeuw in Mariënhof gewoond. In 1573, bij de reorganisatie van de kloostervereeniging Windesheim werd het fraterhuis aangewezen tot vestiging van één der twee seminaries, die men wilde stichten, maar zoover is het niet meer gekomen. De Reformatie bracht ook dit geestelijk gebouw in wereldlijke handen. In 1611 stelden de Staten van Utrecht Mariënhof ter beschikking van het St. Nicolaasweeshuis. Nog is het pand algemeen bekend als het Burgerweeshuis.

Aan de overgang was verval en verwaarloozing annex: „ramen dichtgemetseld en er opnieuw in andere vorm ingezet, de kapel afgebroken, aankleefsels bijgebouwd. Vooral in de dagen, dat de weinige wezen in gezinsverpleging werden gegeven en het huis leeg stond, is het gruwelijk verwaarloosd.” In onzen tijd is er herhaaldelijk overleg gepleegd tusschen regenten, gemeentebestuur en regeeringsinstanties, maar telkens zonder

resultaat. In 1940 eindelijk droegen regenten het huis, op de regentenkameraan, aan de gemeente over en zoo was de gelegenheid geschapen, om — na den 2en wereldoorlog — de omvangrijkste en kostbaarste restauratie, die Amersfoort uitgevoerd heeft, ter hand te nemen. Wanneer men leest, dat het gebouw met asfaltpapier, vastgehouden door smalle latten, was afgedekt, de goten vergaan waren, rioleering ontbrak, begrijpt men hoe ingrijpend het herstelwerk geweest moet zijn. De kruisgewelven werden weer opgemetseld, de traeceringen in de ramen van den kloostergang weer aangebracht, de traptoren werd op zijn oude fundamenten herbouwd, om andere restauratie-onderdeelen maar onvermeld te laten.

Het Rijk, dat evenals Provincie en Gemeente in de herstelkosten bijdroeg, meldde zich tijdens de restauratie als huurder, om er dan Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in te vestigen.

Sedert eenige jaren huist thans deze dienst in het in schoonheid herstelde klooster, waardig verblijf voor deze culturele instelling en sieraad voor Amersfoort.

Terecht schreef de redactie onder het artikel van den heer Molendijk: „Een flinke Heemschutpluim op de hoeden van Amersfoorts burgemeester en zijn medewerkers is hier zeker op zijn plaats.”

v. C.

CAMERA OBSCURA

De algemeen geldende meening, dat de Camera Obscura Beets' belangrijkste literaire werkstuk geweest is, werd reeds lang vóór zijn overlijden door hem, aan wie geestverwantschap op buiten-literair gebied niet in den weg stond, als evidentie aangehangen. Het plebisciet, door De Nederlandsche Spectator in 1891 gehouden: welke schrijver van welk nederlandsch boek het meest geliefd was, leverde een ontegensprekelijk resultaat op, door hetzelfde weekblad kort daarna in prent gebracht, met het onderschrift: „Nog altijd, Hildebrand, blijft gij de meesten boeien” 1).

En wanneer een humoristisch-satirisch blad, eenige jaren later, een overigens stuntelig teekeningetje afdruckt, waarop de redacteur wordt aangehouden door een miezerig mannetje met de vraag:

„Meneer Prikkie, waarom heeft u verleden week gezweven bij Beets' tachtigsten verjaardag”,

antwoordt Bram:

„Ik vond het niet noodig toen wat te zeggen, maar als Hildebrand tachtig jaar was geworden, dan had je wat van mij gehoord. Doch die is, helaas, jong gestorven.” 2)

Als het voortdurend herdrukken van een boek een maatstaf mag heeten voor zijn populariteit, staat de Camera Obscura, zelfs wanneer men de voorgeschreven lectuur op middelbare scholen daar mede debet aan acht, met zijn 52-en druk nog steeds bovenaan.

Al zal ook dit boek verouderen, reeds alleen omdat men allerlei termen en toespelingen daarin steeds minder gaat verstaan — wat Beets in 1864 al deed over-

wegen „ophelderende aantekeningen” aan zijn werk toe te voegen³⁾ en na 50 jaar tot een heel boek commentaar drong⁴⁾ —, het pleit voor een nog levende belangstelling, dat de uitgever-totnu-toe, in het jaar, waarin het auteursrecht vrij gekomen is, nóg een herdruk van de Camera aandurft.

Beschouwingen over de Camera Obscura zijn in den loop der jaren niet van de lucht geweest, de jongste is waarschijnlijk het artikel van Gerard Brom in de Nieuwe Taalgids 1952, blz. 241—247.

De utrechtsche student, die Beets in kennis bracht met de gedichten van Gezelle en, al heftig om een eigen stijl worstelend, hem een ontroerd, naar den mensch peilend in memoriam wijdde⁵⁾, zocht een halve eeuw later als nijmeegsch hoogleeraar de Camera Obscura naar haar meest eigen kenmerk te karakteriseren.

„De Camera is in de grond een studentenboek,” begint de schrijver, en „de eenvoudigste verklaring van het feit, dat Nicolaas Beets de toon van zijn Camera niet in zijn leven zal aanhouden, onlangs tot een probleem van individuele psychologie opgevijseld⁶⁾, ligt wel hierin, dat hij ophoudt student te zijn.”

„De Leidse student” — heet het verder — „hangt een prikkelbaar zelfbewustzijn uit en voelt een eerzuchtige wedijver met jongelui als Nurks en Pieter, Dolf en de Charmante, aan wie hij zijn wrevel moet afwrijven . . . , onschadelijke oudjes als grootmoeder Kegge, de praatzieke tuinman, het aftandse Keesje daarentegen worden genadig in bescherming genomen. Deze dubbele trek tekent een persoon vooraan in de twintig, die overloopt van de meest uitdagende paradoxen, omdat zijn kracht voorlopig in woorden en nog eens woorden bestaat.

Als we aan het omslachtige van de stijl gewend raken, waardoor een geslacht, dat tijd in overvloed had, eerder wordt gekenmerkt dan de schrijver persoonlijk, merken we tot onze verrassing, wat een sprekend jeugdboek het boek is en blijft. Het spelelement van de studentenwereld, waarin gewichtig doenerij met ongegeneerdheid afwisselt en formalisme samengaat met parodie, vormt eigenlijk de humor van Hildebrand.”

Wanneer de studententijd voorbij is en de overgang uit het academiewereldje naar de „kille” maatschappij en zich voltrokken heeft, verschrompelt Hildebrand, die den burgerlijken geest van ons volk

met de satire van zijn schetsen te lijf ging, spoedig tot den waardigen Beets, in wien datzelfde volk, zooals Ritter eens schreef, „zijn ideaal van burgerlijkheid” begroette⁷⁾. De rake waarneming en de fijne menschenkennis, waarvan de Camera overvol is, heeft Beets niet verloren, maar het verzet van de jeugdijaren verzwakte met het ouder worden, zooals de speelsch-ironische schrijftrant onmogelijk werd, toen de litteraire studentenclub, waar de Camera haar oorsprong had, in bezagdigde lieden was opgelost.

„Omdat het boek een persoonlijk werk is, houdt het ook de grenzen van een persoon. Zijn verbeelding speelt binnen een bepaalde kring, zijn vinding blijft tamelijk beperkt . . . Het verwondert ons dan ook weinig, dat Hildebrand zich met één boek heeft uitgeschreven, want hij is voor het eind al aan het uiterste van zijn kracht . . .

Het pleit daarom voor Beets, afgezien van enkele vervolgstukken, die geleidelijk inde Camera worden opgenomen, geen tweede deel gegeven te hebben. Hildebrand is immers Hildebrand niet meer; en zoals Haverschmidt het spoorloos verdwijnen van Piet Paaltjens vaststelt, mag Beets omkijken naar de begrafenissen van Hildebrand. Er is maar één Camera, omdat alle omstandigheden, die hier samenwerken, in een mensenleven nooit meer terugkomen.” v. C.

¹⁾ De Nederlandsche Spectator 1891, 389 en 1892, 1—4 met bijlage.

²⁾ Abraham Prikkie, 23 September 1894.

³⁾ Camera Obscura, 6e druk, Haarlem 1864, Voorbericht.

⁴⁾ Na vijftig jaar. Noodige en overbodige ophelderingen van de Camera Obscura. Haarlem 1887; ² 1888.

⁵⁾ Annuarium der R.K. Studenten 1903, 181—187. — Vgl. P.D. Chantepie de la Saussaye, Het leven van Nicolaas Beets, Haarlem 1904, 158.

⁶⁾ K. H. Heeroma, Het probleem Beets, in: Jaarb. Maatschappij Ned. Letterk. 1947—1949, 59 e.v.

⁷⁾ P. H. Ritter Jr., Een kapper over een professor. Nijkerk (1941), 198.

WAAROM ZONDER CEREMONIEEL?

Jhr. Mr. L. M. Rutgers van Rozenburg te Zeist schrijft ons:

In het maandblad van Februari j.l. schrijft Mr. J. W. C. van Campen in „Een standbeeld voor Beets of een mo-

nument voor Hildebrand?" op bladzijde 18, dat de gedenksteen zonder enig ceremonieel werd onthuld wegens bijzondere omstandigheden, die waarschijnlijk voor ingewijden duidelijk waren, maar het nageslacht in het onzekere laat. Deze „bijzondere omstandigheden" zullen — naar ik vermoed — geweest zijn het overlijden op 16 October 1903 van C. Th. Ba-

ron van Boetzelaer van Dubbeldam, broeder van Mr. H. J. Baron van Boetzelaer van Oosterhout, die de gedenksteen op zijn kosten had doen vervaardigen. Hoewel dit gegeven geen verband houdt met het onderwerp in kwestie, meende ik toch U dit even ter oriëntering te berichten.

BOEKBESPREKING.

J. Vijlbrief, Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht. Amsterdam 1950 (332 blzn.). 8°.

De geschiedenis van Utrecht is niet al te dikwijls het onderwerp van een dissertatie geweest. Incidenteële aanrakingen in de publicaties uit Oppermanns school daargelaten, behandelde Rengers Hora Siccama (1905) en de Savornin Lohman (1910) in hun rechtshistorische proefschriften resp. de strijd om de kerkelijke goederen en de bestuursinrichting van stad en gewest tijdens de Bataafsche Republiek, Broersma (1899) het Leycestersche tusschenbestuur, van Hulzen (1932) de jaren 1566 en 1567, mejuffrouw Felix (1919) het oproer van 1610 en mevrouw Jessurun-ten Dam Ham (1934) Utrecht in 1672 en 1673. Daarom alleen al is een proefschrift over Utrecht een verheugende gebeurtenis, zeker wanneer de uit haar geschiedenis gekozen periode verband houdt met en van invloed is geweest op de nationale historie.

Zoo'n periode is de tijd, waarin de Patriottenbeweging in Utrecht haar centrum vond en daar alleen geheel slaagde.

Deze democratische beweging van het laatste kwart der 18e eeuw vormt het eigenlijke onderwerp van het hier aan te kondigen proefschrift. De samenwerking van Aristocraten en Democraten, mogelijk en voor de hand liggend, zoolang gemeenschappelijke activiteit zich tegen den Stadhouder keerde, moest schipbreuk lijden, toen de bedoelingen van beide groepeerings in verschillende richting konden gaan en tegengesteld bleken te zijn. De aristocratische groep immers beoogde macht en voorrechten, die zij den Stadhouder kwalijk gunde, voor zich zelf te handhaven en zoo mogelijk nog te versterken. De andere partij trachtte een volledige democratische regering tot stand te brengen

en slaagde daarin voor korten tijd.

Hoe is nu te verklaren, dat in tegenstelling met elders, waar de beweging slechts matig gevolg kon boeken, in Utrecht de democratische strooming van den Patriottentijd den strijd tenslotte won? De schr. meent, dat in de geschiedenis van de stad en in de van andere steden afwijkende samenstelling van haar bevolking die verklaring te vinden is en laat daarom een belangrijk gedeelte van zijn werk bestaan in een overzicht — een goed gefundeerd en zeer aannemelijk overzicht — van Utrechts vroegere politieke geschiedenis van ongeveer de 14e eeuw af en zijn sociale structuur. Deze deden ontstaan en hielden levend een aanvankelijk anti-aristocratische, herhaaldelijk tot uitbarsting komende strooming, waaruit ten laatste een zuiver democratische gegroeid is.

Na de ontwikkeling geschetst te hebben van een stedelijke zelfstandigheidsbeweging, die omstreeks 1300, ten nadeele van de bisschoppelijke macht, haar beslag kreeg, gaat de schr. over tot de periode van twee eeuwen gildenregime, dat met de revolutie van 1304 aanvangend, het overwicht in bestuurszaken legde in handen van de handwerkers, georganiseerd in 21 gilden. De macht der patricische families, grootendeels berustend op de internationale handelsbetrekkingen, is dan, met het verlopen van dien handel, reeds zeer verzwakt. De gildenbrieven van 1304 en 1341 regelden de magistraats keuze. Naar mate echter de aanzienlijken er in slaagden zich in de gilden te doen opnemen, werden deze organisaties, oorspronkelijk sociaal en economisch van karakter, tot politieke kiescolleges. Een reactie van den Raad op de macht der gilden uitte zich, bij het conflict in 1455 tusschen bisschop en kapittelgeestelijkheid, in het partijkiezen vóór den eerste, waarop de gilden zich gewapenderhand aan de zijde der kapitelen, in veel opzichten hun broodheeren, schaarden.

Dacht de Raad door een staatsgreep toen nog de gilden te kunnen breken, deze sloegen terug en trokken alle macht aan zich.

Hier waarschuwt de schr. ervoor, over een overwinning der „democratie” te spreken. De term is te veel geladen met moderne begrippen om voor politieke, middeleeuwsche stroomingen gebruikt te kunnen worden. „Democratisch was wat men beoogde en verwezenlijkte allerminst.”

„Anti-aristocratie” is voorloopig een wel eenigszins negatieve, maar toch juistere omschrijving van de beweging, die tot dan toe op het adellijke zoowel als het burgerlijke patriciaat de overhand trachtte te krijgen. Niet het proletariaat, een groepeerling, die geheel geen invloed op het politieke leven had, maar de kleine burgerij, georganiseerd in de gilden, was het, die tegenover de aristocratie stond. Dat deze groep, aan de macht gekomen, andere bevolkingsgroepen van het bestuur der stad uitsloot, bewijst wel, hoe weinig „democratisch” in onzen zin zij van huis uit was. Als ook het woord „dictatuur” niet te modern van klank was, zou men van dictatuur der kleine burgerij kunnen spreken.

Eerst na 1781, als „Aan het Volk van Nederland” — „het beste pamflet uit de hele Patriottenlitteratuur” — verschenen is en Ondaatje in Utrecht zijn leidersplaats gaat innemen, kan van democratie ge-

sproken worden. Dan heeft zich een wijziging in het politieke denken voltrokken. „Het negatieve der anti-aristocratische gezindheid was vervangen door een positief democratisch bewustzijn, al mag de theoretische fundeering daarvan niet altijd even soliede geweest zijn en aan haar aanhangers even helder voor de geest hebben gestaan.” Het „Concept-Reglement op de Regeerings-Bestelling van de Provincie Utrecht” van Ondaatje (1784) had reeds een beslist democratische strekking, met dien verstande, dat het niet de bedoeling had, „de macht in handen van de grote massa te leggen, maar wel de gegoede burgerij, die naar ontwikkeling en vermogen daarop aanspraak kon maken, medezeggenschap te geven en te zorgen, dat de staat voortaan naar haar wensen bestuurd werd.” Tenslotte brachten de krachtdadig tot stand gebrachte verkiezingen van 1786 een volkomen democratisch bestuur. Dat de komst der Pruisen in het volgende jaar de Patriottenvictorie met één slag te niet deed, doet daaraan niet af.

De democratische beweging in Utrecht slaagde, omdat zij een beroep deed op een in den loop der stadsgeschiedenis aangekweekte mentaliteit, omdat zij in de lijn lag van een eeuwenlang gevoerde strijd, waardoor een ontvankelijkheid ontstaan was voor de in haar belichaamde ideologie.

v. C.

MEDEDELINGEN UIT DE VERENIGING

Voor de leden, die hun collectie van onze vroegere uitgaven willen aanvullen, zijn nog beschikbaar tegen **verminderde prijzen**:

Van het **Jaarboekje (ingenaaid)** de jaargangen 1929—1933, 1936—1939, 1941, 1944, 1947/48—1952 à f 2,50 per stuk.

Van het **Maandblad** (in losse nummers) de jaargangen 1928, 1930—1935, 1937, 1948, 1951 en 1952 à f 1,— per stuk.

Afzonderlijke nummers van het Maandblad worden, voor zover zij nog voorhanden zijn, gratis beschikbaar gesteld. Deze kan men aanvragen bij de redacteur. Het in 1928 uitgegeven album **Het Utrechtsch Grachtbeeld** is niet meer verkrijgbaar.

De bij het 25-jarig bestaan van Oud-Utrecht uitgegeven reproductie van Jan de Beyers gekleurde **tekening** van de Ganzenmarkt kan nog geleverd worden à f 5,— per exemplaar. (Zeer geschikt als wandversiering en als geschenk).

Voor **niet-leden** bedraagt de prijs der Jaarboekjes f 5,25 (jaargang 1947/48 f 6,50), der Maandbladen f 2,—.

Levering geschiedt **uitsluitend** na storting of overschrijving van het verschuldigde bedrag op girorekening 575520 ten name van den „Penningmeester van Oud-Utrecht” en gelijktijdige opgave van het verlangde.

CONTRIBUTIEBETALING

Midden April zal de eerste aanmaning voor contributiebetaling uitgaan.

Daar dit altijd tijd, porto en materiaalkosten vergt, verzoekt de penningmeester degenen, die hun contributie nog niet betaalden, deze bij voorkeur vóór die tijd alsnog over te maken op postrekening 575520 ten name van Penningmeester Oud-Utrecht te Utrecht.

De contributie bedraagt f 6,—, waarin begrepen het jaarboekje in ingenaaide toestand. Wenst men een gebonden jaarboekje te ontvangen, dan bedraagt zij f 8,50.